

УДК 37.015.3:614.8

Кулалаєва Н.В.*

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВНЗ

У статті визначено поняття культури безпеки професійної діяльності. Вказано про необхідність її формування у студентів вищих навчальних закладів інженерного профілю.

Проаналізовано основні педагогічні підходи щодо прищеплення культури безпеки професійної діяльності студентам вищих навчальних закладів.

Обґрунтовано доцільність реалізації цього шляхом використання комплексу педагогічних підходів, зокрема системно-синергетичного, компетентнісного та культурологічного.

Досліджено особливості кожного з них щодо прищеплення культурних здобутків людства з питань безпеки молоді.

Ключові слова: вища професійна освіта, культура безпеки професійної діяльності, системно-синергетичний підхід, компетентнісний підхід, культурологічний підхід.

Сьогодні не можна переоцінити важливість вищої професійної освіти. Вона, забезпечуючи кваліфікаційну структуру економічно активного населення, формує відповідний ринок праці, безпосередньо впливає на всі соціально-економічні, господарські процеси, стан культури і науки в країні [1, с. 1]. Особливо це стосується вищої інженерної освіти, оскільки наукові дослідження, досвідчені конструкторські розробки та високі технології є її пріоритетними напрямками. Саме тут в основу підготовки фахівців повсюдно впроваджується технологія реального моделювання виробничого циклу, де вони працюватимуть за фахом, від задуму до дослідження, від інженерного проектування, конструювання – до реалізації розробки в споживача з урахуванням всіх можливих небезпек. При цьому важливою складовою освітнього процесу продовжує залишатися формування в майбутніх фахівців мислення, заснованого на глибокому усвідомленні головного принципу життєдіяльності – безумовності пріоритетів безпеки у вирішенні будь-яких професійних і особистісних завдань. Усе більш очевидною стає необхідність наявності в молоді нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, якостей особистості безпечного типу. І тільки освіта має загальні елементи культури – духовні, практичні, естетичні, моральні. Через неї уможлиблюється не тільки трансляція культурних здобутків у поколіннях, але й закладається можливість трансформації їх у внутрішньому світі особистості внаслідок її інтеріоризації. Отримати ж позитивний результат – прищепити культурний спадок молоді та елементи культури безпеки професійної діяльності – можна тільки за використання всього інструментарію впливу вищих навчальних закладів (ВНЗ) – педагогічної, психологічної, правової, екологічної, валеологічної, інформаційної, економічної, комп'ютерної та інших видів підготовки.

У багатьох літературних джерелах питання культури безпечної діяльності людини розглядається переважно у межах культури особистості. Відомими є дослідження змісту «культури безпеки життєдіяльності» (Ю. Воробйов, М. Зоріна, І. Немкова), а також формування «культури безпеки» (С. Данченко, Ю. Іванов), «культури особистої безпеки» (В. Мельник, В. Мошкін) і «масової культури безпеки» (В. Ляшко, А. Снегір'ов); формування культури безпеки життєдіяльності в школі (С. Якушева, В. Мошкін); прищеплення культури безпечної діяльності студентам у вищій школі (В. Сапронов, В. Гафнер, О. Шароватова, Л. Сорокіна, М. Зоріна, В. Михайлюк). Ступінь же розробленості цієї проблеми – формування безпосередньо культури безпеки професійної діяльності студентів ВНЗ – продовжує залишатися недостатнім. До того

* © Кулалаєва Н.В.*

ж проведений нами аналіз показав, що навіть термін *культура безпеки професійної діяльності* не визначено сьогодні як чітке, науково обґрунтоване поняття.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні основних педагогічних підходів до формування культури безпеки професійної діяльності у студентів ВНЗ.

На нашу думку, культуру безпеки професійної діяльності можна визначити як інтегральну якість особистості, що визначає спрямованість останньої на розвиток потреби в безпеці на засадах сукупності загальнокультурних і професійних компетенцій, знань, постійного вдосконалювання вмінь і навичок безпечної реалізації професійної та суспільної діяльності.

Загальним підходом прищеплення культурних здобутків людства з питань безпеки молоді, безумовно, є системний, оскільки саме він «дозволяє виявити інтегративні, системні властивості об'єктів і процесів, які не зводяться до механічної суми їх складових. Він передбачає побудову структурних і функціональних моделей, що імітують об'єкти та процеси як цілісні системи і дозволяє одержати знання про закономірності їх організації та функціонування» [2, с. 53.]. До того ж про доцільність використання системного підходу при формуванні культури безпеки студентів наголошує й В. Мошкін, пропонуючи свою модель процесу виховання культури безпеки студентів [3]. Педагогічну методологію системного підходу було розроблено видатними вченими: В. Беспалько, І. Блаубергом, Ю. Бабанським, В. Загвязинським, Ф. Корольовим, С. Гончаренко, Ю. Мальованим, Н. Кузьміною, Т. Ільїною та ін. Як вказує С. Гончаренко, «системний підхід – це послідовність процедур для створення складно організованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів; дослідження складно організованих об'єктів як комплексу взаємопов'язаних підсистем, поєднаних загальною ціллю, що розкриває інтегративні властивості об'єкта як системи, а також зовнішні й внутрішні зв'язки» [4, с. 3].

Сучасний спеціаліст, особливо інженерного профілю, повинен уміти читати технічні креслення, виконувати розрахункові роботи, певні дії щодо обслуговування технологічних систем, керувати устаткуванням, регулювати та ремонтувати його, використовувати вимірвальні інструменти, діагностувати несправності та ін. Перераховані вище компоненти і становлять структуру змісту сучасної системи професійної освіти, де її окремі елементи взаємопов'язані один з одним і взаємозалежні. За системного підходу в структурі системи вивчають не тільки окремі автономні елементи, частини, що становлять ціле, але й взаємини та зв'язки різних елементів цілого, знаходять відносини між елементами, провідні тенденції й основні закономірності. Крім того системний підхід сприяє формуванню відповідного світогляду студентів, який включає такі обов'язкові складові: по-перше, розуміння механізмів і сутті процесів, що відбуваються в природній, техногенній та соціальній сферах; по-друге, здатність прогнозувати можливі варіанти подій та їхні наслідки; по-третє, здібність моделювати дії та заходи, які дозвлятимуть уникнути небезпечних ситуацій та з часом забезпечити виховання в студентів поведіння безпечного типу. Однак протягом життя людина стикається з великою кількістю надзвичайних ситуацій (НС), до того ж багато їх небезпечних чинників одночасно впливає на поведіння індивіда в таких умовах. При цьому останні постійно змінюються, і для їх подолання необхідна наявність численних наукових знань. Тому навчити молоду людину обирати правильне рішення в таких ситуаціях та з часом виробити в собі безпечну поведінку – це не простий і багатоступеневий процес, в якому студент посідає місце складноорганізованої системи, що постійно саморозвивається та вдосконалюється. Вирішити таке питання можливо лише за умов використання разом із системним синергетичного підходу. Розглянемо стисло особливості останнього.

Синергетику визначають як теорію систем, що самоорганізуються (Г. Хакен), чи – виникнення порядку через флуктуації – змінення завдяки впливу (І. Пригожин). «Енергія сумісної дії» в сучасному полілогічному просторі стає універсальним міждисциплінарним засобом спілкування, здатним долати різногалузевість наукового знання, виходити за межі конкретної наукової галузі, установлювати нові міждисциплінарні зв'язки, забезпечувати «комунікативний місток» між різногалузевими знаннями для створення єдиного інформаційного простору та ефективного цілісного загальнонаукового розвитку» [5, с. 35-36]. Концепцію синергетики було запропоновано і обґрунтовано Г. Хакеном, І. Пригожиним, В. Будановим, І. Добронравовою, М. Климонтвичем, О. Князевою, С. Курдюмовим, В. Лутай та ін.

У педагогіці ідеї самоорганізації застосовуються для осмислення педагогічних явищ, проектування та побудови моделей педагогічних систем, а також застосування в контексті ідеї управління, виховання, предметного навчання і розвитку методичної підготовки майбутніх фахівців. За словами В. Буданова «в каждой дисциплине, будь то естественнонаучная или гуманитарная дисциплина, можно найти разделы, изучающие процессы становления, возникновения нового, и здесь уместно наряду с традиционным использовать язык синергетики, позволяющий в дальнейшем создать горизонтальное поле междисциплинарного диалога, поле целостности науки и культуры» [6, с. 1].

З позиції синергетичного підходу до формування культури безпеки особистість студента слід також розглядати як систему, що здатна до самоорганізації, самореалізації та самоперетворення в нову якість, тобто до розвитку своїх внутрішніх ресурсів – особистісних структур свідомості, які утворюють характер її діяльності та тип поведінки. Таким чином, при організації навчального процесу з пріоритетом питань безпеки доцільно застосовувати системно-синергетичний підхід. До речі, основою змісту підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ у наш час залишається не стільки накопичення знань, скільки в першу чергу набуття професійної компетентності. У цьому контексті поняття компетентності включає когнітивну, операціонально-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову складові. Реалізація же компетентнісного підходу залежить від усього освітньо-культурного комплексу, у якому студенти живуть та вдосконалюються. При цьому оновлюється зміст освіти, що спрямовується на розвиток компетентності студентів на основі принципів фундаментальності, універсальності, інтегративності, варіативності, практичної спрямованості та формування базових компетентностей. Такий підхід дозволяє формувати здатність людини приймати адекватні та відповідні рішення у проблемних ситуаціях (зокрема в умовах НС), планувати та здійснювати заходи, які призводять до раціонального й успішного досягнення поставлених цілей, давати кваліфіковані поради. Компетентнісний підхід для організації навчального процесу у вищій школі застосовували багато вчених (В. Болотов, І. Драч, Г. Єльнікова, І. Зимня, О. Овчарук, В. Маслов, А. Хуторський, Е. Зеєр та ін.). На думку Е. Зеєра, «компетентностный подход – это приоритетная ориентация на цели – векторы образования: обучаемость, самоопределение (самодетерминация), самоактуализация, социализация и развитие индивидуальности.» [7, с. 29]. Г. Селевко визначає «компетентностный подход как постепенную переориентацию образовательной парадигмы с преимущественной трансляцией знаний и формированием навыков на создание условий для овладения комплексом компетенций, определяющих потенциал, способности к выживанию и устойчивой жизнедеятельности в условиях современного многофакторного социально-политического, рыночно-экономического и инфокоммуникационного пространства» [8, с. 136]. У зв'язку з тим, що обсяг знань з питань забезпечення безпеки людства у НС, необхідний фахівцю з вищою освітою, з кожним роком збільшується, усе ще обмежені можливості існуючих на сьогодні засобів інтенсифікації навчання, мала кількість навчального часу сприяють низькій продуктивності пізнавальної праці

і виникає потреба у залученні саме компетентнісного підходу до розв'язання вказаних проблем [9, с. 161].

Під час навчання у ВНЗ, з нашого погляду, студенти повинні оволодіти відповідними компетенціями, що дозволять їм:

- оцінювати проблеми професійної безпеки на сучасному етапі розвитку науки і техніки;
- грамотно застосовувати способи та методи професійної підготовки у практичній діяльності під час реалізації превентивних заходів, які виключають реалізацію небезпечних і надзвичайних ситуацій;
- здійснювати кваліфікований аналіз нестандартних ситуацій, що можуть виникати в процесі професійної діяльності, використовувати існуючі методи мінімізації їх вражальних чинників, захисту від можливих наслідків аварій, катастроф, стихійних лих;
- на практиці застосовувати основи культури безпеки професійної діяльності під час роботи на суб'єкті господарювання та формувати її у своїх підлеглих.

Трансляція культури безпеки професійної діяльності студентам буде більш ефективною, якщо розкрити їм сутність і структуру розвитку культури безпеки особистості на підґрунті культурологічного підходу. При цьому значна роль тут належить духовному, етичному, естетичному вихованню майбутніх фахівців саме в контексті культурологічного підходу до безпеки професійної діяльності. З позицій такого підходу головною метою закладу освіти є створення сприятливих умов для всебічного розвитку юнаків і дівчат та формування їхніх особистостей в соціокультурному значенні. Педагогічні факти і явища при такому підході аналізують у ретроспективі соціальних і культурних процесів минулого, сьогодення та майбутнього. Основи культурологічного підходу в освіті розробляли Н. Алексєєв, Ш. Амонашвілі, А. Асмолов, Є. Бондарєвська, А. Валицька, О. Газман, В. Зинченко, І. Зязюна, С. Кульневич, В. Серіков, В. Сластьонін, Є. Шиянов, І. Якиманська та інші провідні педагоги. Освіта, з одного боку, повинна виконувати традиційне завдання - підключення індивіда до сукупного людського досвіду, зафіксованого в культурних нормах, традиціях, а з іншого – й нові, що виникають в освітній системі. Це перш за все підготовка людини до життя (соціалізація) у суспільному оточенні, яке постійно змінюється, через розвиток у неї таких універсальних культуроутворюючих здібностей, як мислення, розуміння, рефлексія, креативність, комунікабельність тощо. Так за висловлюванням І. Зязюна, «Культурологічний підхід, його методологія особливо цінні тим, що визначають основні регулятиви побудови змісту освіти, зокрема й вимоги представленості, відображення в ній основних досягнень людського розуму та людської діяльності, всього багатства людських культур, їх взаємозв'язку і взаємодії. Ці уявлення повинні бути не фрагментарними, а системними, повними, необхідними і достатніми для успішного входження суб'єкта освіти у світ культури в усіх її виявах – науковій сфері, суспільному виробництві, повсякденному побуті, саморозвитку тощо, його опанування і, по можливості, розвитку» [10, с. 21].

Основною характерною рисою сучасної освіти є не трансляція готових знань, а самостійне здобування особою, що формується, культурних цінностей, способів діяльності і змісту для побудови певних життєвих програм. Викладач при цьому стає суб'єктом професійно-педагогічної культури і створює умови для переходу особистості студента з рівня «носії культури» на рівень «суб'єкт культури». Наразі гостро постає питання про формування культури фахівців, в якій поєднуються високий професіоналізм, інтелігентність, високий рівень культурної освіченості, ставлення до особистої та суспільної безпеки, творчий підхід до виконання своєї діяльності. До того ж важливо виділити компоненти культури безпеки професійної діяльності

як підсистеми загальної культури особистості, а саме аксіологічний, функціональний, творчий та особистісний.

Аксіологічний компонент відбиває таку універсальну людську цінність, як безпечна професійна діяльність, що забезпечує збереження здоров'я і життя індивіда. Крім того, як цінності відокремлюються знання, уміння і навички про безпечну поведінку, здоровий спосіб життя та ін. З огляду на специфіку безпечної взаємодії з середовищем перебування як цінності можуть виступати також і об'єкти матеріального світу, що забезпечують попередження, безпечну взаємодію та можливість ліквідації негативних наслідків певних дій і впливів на людину та життєве середовище. Особливу категорію цінностей культури безпечної діяльності становлять законодавчо зафіксовані норми і правила у всіх сферах діяльності.

Функціональний компонент представляє культуру безпечної професійної діяльності як сукупність індивідуальних психофізичних якостей людини (психологічну стійкість), необхідних для ефективних дій в умовах небезпечної ситуації. Культура безпеки забезпечується реалізацією рекреаційних технологій, психологічних тренінгів, виробничої гімнастики, занять фізичною культурою і т. ін. Під час експлуатації технічних систем і діяльності з підвищеними вимогами до безпеки, для запобігання помилок, здатних призвести до тяжких наслідків, а також для успішної ліквідації останніх розвиток цього компонента культури здобуває особливу актуальність.

Творчий компонент культури безпеки професійної діяльності виявляється як прояв творчості в ідентифікації небезпеки та в її запобіганні, а у разі неминучості виникнення – в ефективній протидії з урахуванням її унікальності.

Особистісний компонент культури безпечної діяльності людини становлять її компетенції, знання, уміння, навички щодо застосування способів і прийомів безпечного поведіння в соціальній, природній та техногенній сферах.

Таким чином, отримання позитивного результату під час трансляції елементів культури безпеки професійної діяльності студентам вищих навчальних закладів можна досягти шляхом використання комплексу педагогічних підходів у складі: системно-синергетичного, компетентнісного та культурологічного. Особливості кожного з них дозволяють розв'язати ті чи інші питання актуальної проблеми сучасної освіти – формування фахівців з високим рівнем культури безпеки професійної діяльності. Це може стати предметом подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Білий Л. Г. Особливості розвитку вищої професійної освіти в Україні та сучасні тенденції в управлінні освітою [Електронний ресурс] / Л. Г. Білий // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки. – 2012. – 12 с. Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/.../12blgtuo.pdf.
2. Гомонюк О. М. Основні підходи до визначення поняття «педагогічна культура» [Електронний ресурс] / О. М. Гомонюк // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький : ХІСТ, 2012. – № 5. – С. 53-57. Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/.../12gomppk.pdf.
3. Мошкин В. Н. Модель процесса воспитания культуры безопасности студентов [Электронный ресурс] / В. Н. Мошкин, Г. А. Калачев // Педагогический университетский вестник Алтая: научно-педагогический журнал БГПУ. – 2006. – № 2. – С. 1-14. Режим доступа : <http://www.uni-altai.ru/info/journal/vestnik/>.
4. Гончаренко С. У. Методологічні особливості наукових поглядів на педагогічний процес / С. У. Гончаренко, В. А. Кушнір, Г. А. Кушнір // Шлях освіти. – 2008. – № 4. – С. 2-10.
5. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти [Електронний ресурс] / О. Робуль // Філософія освіти. – 2006. - № 1 (3). С. 35-42. Режим доступу : www.philosophy.ua/lib/4robul-fo-1-3-2006.pdf.
6. Буданов В. Г. Синергетические стратегии в образовании [Електронний ресурс] / В. Г. Буданов. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Budanov11.htm>.

7. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к образованию. [Электронный ресурс] / Э. Ф. Зеер // Образование и наука. – 2005. - № 3 (33). – С. 27-39. Режим доступа: edscience.ru/sites/default/files/2005/2005-3.pdf.
8. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация / Г. К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136–144.
9. Михайлюк В. О. До питання запровадження новітніх технологій навчання в освітньому напрямку «Цивільна безпека» / В. О. Михайлюк / Збірник матеріалів всеукраїнського науково-практичного семінару «Напрями удосконалення вищої освіти з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності». Херсон, 6-7 червня 2012 р. – Херсон : ХДМА, 2012. – С. 160-164.
10. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу [Електронний ресурс] / І. А. Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. - № 1. – С. 19-30. Режим доступу: www.khnu.km.ua/root/res/2-7001-13.pdf.

Кулалаева Н.В.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье определено понятие культуры безопасности профессиональной деятельности. Показана необходимость её формирования у студентов высших учебных заведений инженерного профиля. Проанализированы основные педагогические подходы, касающиеся привития культуры безопасности профессиональной деятельности студентам высших учебных заведений. Обоснована целесообразность реализации этого путём использования комплекса педагогических подходов в составе: системно-синергетического, компетентностного и культурологического. Исследованы особенности каждого из них, способствующие привитию культурного наследия человечества в вопросах безопасности молодежи.

Ключевые слова: высшее профессиональное образование, культура безопасности профессиональной деятельности, системно-синергетический подход, компетентностный подход, культурологический подход.

Kulalaieva N.V.

PEDAGOGICAL APPROACHES TO FORMING OF CULTURE OF SAFETY OF PROFESSIONAL
ACTIVITIES AMONG STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The notion of culture of safety of professional activities is determined in the article. It is shown the necessity of its formation among the students of higher educational establishments especially of engineering specialities. It is shown that translation of heritage and cultural elements of professional security for youth is only possible through the usage of all university influential instruments: pedagogical, psychological, legal, environmental, valeological, informational, economical, IT trainings etc. The main pedagogical approaches for HEI students are professional safety of culture instilling as well as the development of their safety type personal qualities is analysed. It is mentioned through the usage of complex of pedagogical approaches that includes: systematic, synergetical, competence and cultural studies. The features of each for cultural heritage of mankind fostering in terms of safety for young people are investigated. It is shown that this approach allows to use the complex to form students' understanding of mechanisms and nature of the processes occurring in the natural, technological and social areas, the ability to predict possible options of events and their consequences, to form model actions to avoid dangerous situations and to provide training for students to conduct safe type, as well as the ability to carry out skilled reasoning to make adequate decisions in non-ordinary situations (including dangerous situations), to plan and to implement activities that lead to sustainable and successful achievement of their goals. Components of professional activity of safety culture as a subsystem of the overall of the individual culture are determined - axiological, functional and personal ones.

Key words: higher vocational education, culture of safety of professional activities, systematic and synergetic approaches, competence approach, cultural approach.

Рецензент: Слюсаренко Н.В.